

поним **Вераніка**. Это имя связано с одноименным образом героини М. Богдановича, которая стала идеальным воплощением девичьей красоты, материнской доброты и символом гуманистических основ жизни, радости. Введенное в узкий поэтический контекст, оно прокладывает смысловые векторы именно к образу поэта М. Богдановича.

Еще одним неизменным антропонимным кодом проанализированных контекстов является антропоним **Марыя**. В семантике онима, обнаруженного в исследованных контекстах, сохранено устойчивое ядро и периферия (имя презентует образ Марии, Богоматери), однако в каждом новом контексте добавляются или актуализируются все новые и новые блоки: актуализированные смысловые блоки с усилением семы «вечность, незыблемость образа материнской любви и верности» («*Ах, дзянёчкі, дзетачкі, гады, – / Дзе ж яны, світальныя такія? / Два вядры, паўнютка журбы. / Два стагоддзі: космас і Марыя*») [6, с.156]; с углублением семы «страдание и страдальчество» («*– Любы мой, – скажа яму Марыя, – / шчасце тваё ў пакутах. / Дзверы адчыніць, бы свет, старыя, / пойдзе на холад люты...*») [6, с.64]; с добавлением семы «воплощение женственности и красоты» («*Вечна юная, быццам ты з вечнасцю ў змове, / як імя тваё з вечнасцю ў змове: Марыя*») [6, с.86].

Таким образом, белорусский поэтический текст XX в. характеризуется “самоцитированием” нескольких антропонимных кодов, в числе которых (по представленности в контекстах разных авторов, по качеству смысловых преобразований) наиболее заметными являются онимы *Францыск Скарына, Багдановіч* и *Марыя*. Все они вместе и каждый в отдельности представляют тезаурусное знание как создателей контекстов, так и их читателей.

Літаратура

1. Валгина, Н.С. Теория текста / Н.С. Валгина. – Москва: Логос, 2004. – 280 с.
2. Лотман, Ю.М. Избранные статьи: в 3 т. / Ю.М. Лотман. – Таллинн: Александра, 1993. – Т.3: Статьи по истории русской литературы. Теория и семиотика других искусств. Механизмы культуры. – 1993. – 495 с.
3. Караткевіч, У. Збор твораў: у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск: Маст. літ., 1987. – Т.1. Вершы, паэмы. – 431 с.
4. Пазнякоў, М. Святое правіла / М. Пазнякоў. – Мінск: Маст. літ., 2008. – 270 с.
5. Зубрыцкі, Э. След чмяля / Э. Зубрыцкі. – Мінск: Кнігазбор, 2006. – 224 с.
6. Я хацеў вам сказаць...: вершы, паэмы: Беларуская паэзія XX стагоддзя / уклад. В. Шніпа. – Мінск: Маст. літ., 2008. – 302 с.

А.С. Дзядова (Віцебск)

СПЕЦЫФІКА КАНЦЭПТА “ПРАЦАВІТАСЦЬ” У ПРЫКАЗКАХ І ПРЫМАЎКАХ ПРА ЛЁС І ХАРАКТАР ЧАЛАВЕКА

У беларускай парэміялогіі, якая ўвабрала ў сябе самыя разнастайныя погляды чалавека на свет і даволі поўна і выразна адлюстравала шматграннасць жыцця і дзейнасці беларускага народа ў розныя перыяды яго гісторыі, пэўнае этнакультурнае значэнне набывае асацыятыўны вобраз працы як адзін з найбольш значных элементаў у сістэме агульначалавечых каштоўнасцей. Праца з’яўляецца надзейным спосабам прызнання чалавека ў грамадстве. Першаасновай чалавечага жыцця большасць беларусаў лічаць уменне працаваць. Яшчэ ў старажытнасці яны з вялікай адказнасцю ставіліся да працы і бачылі ў ёй сэнс жыцця. Працавітасць з’яўлялася адным з асноўных крытэрыяў чалавечай годнасці, найвышэйшай пахвалою.

Разгледзім спецыфіку канцэпта “працавітасць” на прыкладзе прыказак і прымавак, зафіксаваных у парэміялагічных даведніках беларускай мовы [1; 2; 3]. Маральнае сталенне асобы ва ўсе часы вызначалася перш за ўсё праз адносіны да працы. Дабра-

быт, парадак і лад у гаспадарцы ў многім залежыў ад працавітасці і руплівасці самога гаспадара. Тыя беларусы, якія заўсёды працавалі многа, з ахвотай, сумленна і старанна, як правіла, жылі ў дастатку. *“Хто рана ўстае, таму бог дае”*, – сцвярджае народная мудрасць. У свядомасці нашага народа матэрыяльны дабрабыт заўсёды асацыяваўся з прысутнасцю хлеба на стале. Таму невыпадкова, што назоўнік *хлеб* (*луста* у значэнні ‘хлеб’) з’яўляецца даволі ўжывальным структурным кампанентам у прыказках: *хто поле троіць, той хлеб кроіць; на сваім хлебе жывеш, калі хочаш, тады й еш; хто лусту носіць, той есці не просіць*. У народнай свядомасці праца звязваецца з хлебам так, як умова з вынікамі: *пакуль у гумне цэн, патуль на стале хлеб* ‘пакуль чалавек працуе, датуль ён мае сродкі для існавання’.

У прыказках і прымаўках даволі поўна адлюстравана працоўны вопыт беларускага народа. Свае гаспадарчыя здольнасці і веды продкі заўсёды імкнуліся перадаць наступным пакаленням. Таму многія трапныя народныя выслоўі носяць павучальны характар, напрыклад: *не звяжай на ўраджай, а жыта сей; не сей пшаніцы, калі дзеці ідуць у суніцы; на Барыса за ніву бярыся; кармі жывёлу мукой, дык пойдзе рукой*. Як адзначалася вышэй, працавітасць – неад’емная рыса характару нашага народа, асноўны сродак яго жыццядзейнасці і матэрыяльнага дабрабыту, а таму і любяць беларусы павучаць маладое пакаленне: *без працы не будзеш есці калачы; без працы няма чаго хлеба шукаці; для здаровага чалавека праца лепшы доктар*. Згодна са стэрэатыпамі самасвядомасці носьбітаў беларускай мовы, толькі працавіты чалавек можа стаць добрым гаспадаром і дасягнуць прыбытку для сваёй сям’і. Калі чалавек працуе старанна, рупліва, то і вынікі яго працы будуць плённымі: *калі вядзецца, дык і на шчэпку прадзецца; дзе ўжон, там і ўмалот*. Нядбайнага чалавека і яго гаспадарку, у якой няма ладу і парадку, характарызуе наступная парэмія: *двор па бор, вароты па балота*.

Структура парэміялагічных адзінак з канцэптам “працавітасць” дазваляе вылучыць сярод іх тыя, у якіх асноўным семантычным “цэнтрам” з’яўляюцца асабовыя назоўнікі *гаспадар* і *гаспадыня*. Гэтыя лексемы выступаюць не толькі як назвы асоб, але і як спосаб выяўлення станоўчай ацэнкі, якая даецца ў народзе працавітаму, гаспадарліваму чалавеку: *гаспадар на сваім агародзе раўня ваяводзе; гаспадар ні сцюжы, ні спёкі не баіцца; калі гаспадар на гнаі ходзіць, тады ў яго хлеб родзіць; работа ў добрага гаспадара заўсёды знойдзецца; у добрай гаспадыні ёсць сала і масла ў скрыні; гумно плача без гаспадара, а хата без гаспадыні; вусы белыя, бо стар, рукі чорныя, бо гаспадар*. Словазлучэнне *чорныя рукі* ў структуры апошняй парэміі – сімвал штодзённай цяжкай, карпатлівай працы селяніна на зямлі. Як сведчыць прыведзены ілюстрацыйны матэрыял, у прыказках і прымаўках беларускай мовы даволі выразна размяжоўваюцца функцыянальныя ролі мужчыны і жанчыны па вядзенні гаспадаркі. І гэта невыпадкова: у сялянскім асяроддзі здаўна лічылася, што мужчына павінен працаваць на полі, выконваць самую цяжкую фізічную працу, а жанчына – выконваць абавязкі па вядзенні хатняй гаспадаркі, падтрымліваць парадак у хаце, выхоўваць дзяцей.

У беларускім парэміялагічным фондзе сустракаюцца прыказкі і прымаўкі з канцэптам “працавітасць”, асноўным кампанентам у якіх выступаюць назвы асоб па характары заняткаў ці прафесійнай дзейнасці. Тлумачыцца гэта, мабыць, тым, што ў народзе заўсёды былі ў пашане сапраўдныя майстры сваёй справы і народныя ўмельцы: *добрая ткаля пры кроснах стагнаць не будзе; у добрага пільшчыка і піла вострая; ці шавец, ці кравец – не стралец, а майстар; рыбака на лодцы пазнаюць*. У некаторых парэміялагічных адзінках семантызуецца думка пра тое, што прафесійныя навыкі дапамогуць чалавеку ў любой складанай сітуацыі: *пчаляр і доктар і ў лесе з голаду не памруць; рыбак дажджу не баіцца* і інш. Некаторыя прыказкі і прымаўкі даводзяць нам, што выніковасць і эфектыўнасць любой працы залежаць ад вывучкі і прафесійных здольнасцей чалавека: *якая напрудуха пры кудзелі, такое палатно ў белі*;

*хто добры **настух**, той і **гаспадар** добры.* У народзе трывала замацавалася думка пра тое, што сапраўдны гаспадар – гэта той, хто працуе на зямлі, забяспечваючы матэрыяльны дабрабыт сваёй сям’і: з **музыкі** ды з **млынара** не будзе гаспадара.

Шматлікія парэміялагічныя адзінкі беларускай мовы, якія рэпрэзентуюць рысы характару чалавека, вызначаюцца тым, што ў іх часта станюцца сцвярджаецца праз высьмейванне адмоўнага, негатыўнага. З аднаго боку, у парэміях, якія семантызуюць лёс і характар чалавека, даволі выразна выяўляецца вобраз чалавека працавітага і паважнага сярод людзей, а з другога боку, гультая, які карыстаецца вынікамі чужой працы. Такія адмоўныя рысы характару, як гультайства, лянота і бяздзеясць рэпрэзентуюцца ў вялікай колькасці прыказак і прымавак беларускай мовы з нацыянальна-культурным кампанентам значэння. Так, у трапным народным выслоўі *адзін і пры **месяцы** робіць, а другі і пры **сонцы** спіць* праводзіцца супастаўленне чалавека працавітага, дбайнага з лайдаком і гультаём. Беларусы прыкмецілі, што нежаданне гаспадара працаваць якраз і прыводзіць да беднасці, адсутнасці ў сялянскай сям’і дастатку: *калі не намалоціш, дык і не накалоціш; калі ў гумне не малоціцца, то ў хаце калоціцца*. Час ад світання да ўзыходу сонца, а таксама другая палова дня здаўна лічыліся найбольш прыдатнымі для працы. Таму тыя людзі, якія ў гэты час адпачывалі, падвяргаліся асуджэнню з боку большасці прадстаўнікоў беларускай этнічнай супольнасці: *хто на абедзе аддыша, таго Бог за свінню запіша*. Пра жанчын, якія не паспявалі своечасова рабіць неабходную працу па гаспадарцы, казалі так: *людскія жонкі кросны ткуць, а мая Тэкля лён трэпле*.

У беларускім парэміялагічным фондзе зафіксавана шмат трапных народных выказаў з сэнсаўтваральным кампанентам-назоўнікам *гультай*: *гультай за работу, а мазоль за руку; гультай і лейцамі рукі змуляе; гультаю ды няўмеку ўсё часу не хапае* і інш. Як у мінулыя часы, так і сёння, каб жыць у дастатку, селяніну трэба шмат працаваць. Гэта пацвярджае наступная прыказка: *каб гультай рабіў, дык бы і дома хлеб быў*. Прадстаўнікі беларускага этнасу ў сваёй большасці негатыўна адносяцца як да чалавека-гультая, так і да гультайства як праяўлення характару, якое заўсёды лічылася заганай чалавека. Гэта адлюстравалася ў наступных парэміях: *гультайства горш за хваробу; гультайства і лянота – два сябры, адзін без аднаго жыць не могуць; гультайства губіць хазяйства*.

Асобна трэба сказаць пра прыказкі і прымаўкі, у якіх у якасці структурнага кампанента выступаюць аднакарэнныя лексемы *лянівы* і *лень* 'лянота': *у лянівага страх цячэ і печ не пячэ; у лені баляць калені; лянівы і санлівы два браткі; лянівы горшы за бязрукага; ляніваму ўранку росна, у поўдзень млосна, а ўвечары камары кусаюць*. Беларусы заўважылі, што залішні сон – гэта марна патрачаны час, якога і так не хапае селяніну, бо праца на зямлі патрабуе поўнай аддачы сіл на працягу ўсяго светлавога дня. Таму невыпадкова, што ў некаторых парэміях, у межах якіх рэпрэзентуецца канцэпт "працавітасць", асноўную сэнсавую нагрузку выконваюць словы *спаць, санлівы, сон* і інш.: *і ў працы дрэмле, і на вечарыныцы **спіць**; ён з курамі **спаць** ідзе; як ляжа **спаць**, дык забудзецца ўстаць; **санлівага** не дабудзішся, лянівага не дашлешся; за **сном** і спачыць няма калі; за **сном** і свету не бачыць*.

У народнай свядомасці свята выступае як элемент рэлігійнай абраднасці беларусаў. Як правіла, у святочныя дні забаранялася працаваць на зямлі, выконваць справы па гаспадарцы. Гэтым часта і карысталіся гультаяватыя людзі, каб апраўдаць сваё нежаданне працаваць: *"часцей бы **святы**"*, – *кажа гультаяваты*. Апрача таго, лянівыя, неахвочыя да працы людзі часта прыкідваюцца хворымі, нямоглымі, скардзяцца на сваё здароўе, каб такім чынам не толькі апраўдаць уласную бяздзеясць і лайдацтва, але і выклікаць шкадаванне да сябе з боку іншых: *хварэе, хварэе, а прыйдзе нядзеля – няма каго хаваць; хвароба – мігрэнь: есці ахвота, а работаць лень*. У многіх парэміялагіч-

ных адзінках канцэпт “працавітасць” выяўляецца праз правядзенне паралеляў паміж пэўным дзяннямі, рэаліямі або іх супастаўленне: *есць – пацее, а працуе – мерзне; ранні зайчык зубкі цярэбіць, а позні вочкі прадзірае; працавітаму лёгка перайсці праз гару, гультаю цяжка наварушыць пальцам.*

Праведзены аналіз этнакультурнай спецыфікі прыказак і прымавак з канцэптам “працавітасць” дазваляе сцвярджаць, што працавітасць, як адна з асноўных рыс характару беларусаў, адлюстроўваецца ў парэміялагічных адзінках двума шляхамі: анстатацыяй працы як асноўнага сродку жыццядзейнасці чалавека і высмейваннем гультайства і ляюты. Канцэпт “працавітасць” рэпрэзентуецца ў трапных народных выслоўях часцей шляхам выкарыстання такіх прыёмаў, як супастаўленне і параўнанне, што надае парэміям вобразна-эмацыйнае адценне і павялічвае іх сэнсавую напоўненасць. Прааналізаваныя намі парэміялагічныя адзінкі з канцэптам “працавітасць” прэзентуюць у моўнай карціне свету беларусаў іх духоўныя каштоўнасці і арыенціры, адлюстроўваюць традыцыйнае мысленне нашага народа, абумоўленае нацыянальна-культурным светабачаннем і ментальнымі асаблівасцямі.

Літаратура

1. Аксамітаў, А. Прыказкі і прымаўкі / А. Аксамітаў. – Мінск: Беларуская навука, 2002. – 115 с.
2. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Склад. Ф. Янкоўскі. – Мінск: Бел. навука, 2004. – 494 с.
3. Лепешаў, І.Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І.Я. Лепешаў, М.А. Якалцэвіч. – Мінск: Беларуская навука, 2002. – 511 с.

Д.В. Дзятко (Мінск)

ДА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ МАТЭМАТЫЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ І ТЭРМІНАГРАФІІ ПУРЫСТЫЧНАГА ПЕРЫЯДУ

Пурыстычны перыяд ахоплівае час ад узнікнення пачатковых доследаў над тэрміналогіяй матэматыкі да прыняцця пастановы «Аб зьменах і спрашчэнні беларускага правапісу» (1933 г.), якая істотна паўплывала на якасны склад матэматычнай тэрміналогіі.

Прапедэўтычны этап пурыстычнага перыяду (1916 – 1918 гг.) прадстаўлены тэрмінасістэмамі перакладных вучэбных дапаможнікаў па элементарнай матэматыцы Г. Юрэвіча [5; 6], якія былі падрыхтаваны паводле праграм па арыфметыцы для народных школ Міністэрства народнай асветы. У дзвюх частках дапаможніка фіксуецца каля 140 элементарных матэматычных найменняў. Менавіта на 1916 – 1918 гг. прыпадае пачатак пошукаў намінацыйна-тэрміналагічнага характару. Матэматычная тэрмінасістэма гэтага этапу вылучаецца стыхійнасцю складвання, аднак з прычыны нешматлікасці беларускамоўных крыніц характарызуецца гамагеннасцю ва ўтварэнні дэрыватаў і нізкай актыўнасцю тэрміналагічнай полісеміі і сінаніміі.

У моўным плане для першага этапу пурыстычнага перыяду (1919 – 1927 гг.), паводле А.А. Лукашанца, уласцівы рух ад перыферыі да цэнтра і свядомы падыход да фарміравання слоўнікавага складу тэрміналогіі. Названы этап вызначаецца тэндэнцыяй да маніфестацыі ўласных моўных сродкаў з выразным імкненнем адмежавацца ў тэрмінаўтварэнні ад аналагічных з’яў у роднасных мовах [4, с. 53 – 55]. Для гэтага этапу характэрна павышаная ўвага да нармалізацыі лексічнага складу літаратурнай мовы, што праявілася ў фарміраванні і ўпарадкаванні нацыянальнай тэрміналогіі.

Ідэя стварэння спецыяльнай камісіі, якая б занялася выпрацоўкай нацыянальных тэрмінасістэм, была прапанавана Л. Леўшчанкам яшчэ ў 1918 г. у газеце “Вольная Беларусь”. Мэтанакіраваная апрацоўка тэрмінаў матэматыкі была пачата на год пазней